

T.C.
PAMUKKALE ÜNİVERSİTESİ
İSLAMİ İLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
MANEVİ DESTEK VE REHBERLİK TEZSİZ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

ÇOCUKLARDA ALLAH (C.C.) TASAVVURU

TEZSİZ YÜKSEK LİSANS DÖNEM PROJESİ

Hazırlayan
Gülçin UÇKUN

DENİZLİ, 2025

T.C.

PAMUKKALE ÜNİVERSİTESİ

İSLAMİ İLİMLER ENSTİTÜSÜ

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

MANEVİ DESTEK VE REHBERLİK TEZSİZ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

ÇOCUKLARDA ALLAH (C.C.) TASAVVURU

TEZSİZ YÜKSEK LİSANS DÖNEM PROJESİ

Gülçin UÇKUN

Proje Danışmanı: Öğr. Üyesi Dr. Yasin BOSTAN

Enstitü Anabilim Dalı: Felsefe ve Din Bilimleri
Tezsiz Yüksek Lisans Programı: Manevi Destek ve Rehberlik

GÜLÇİN UÇKUN tarafından hazırlanan “ÇOCUKLARDA ALLAH (C.C.) TASAVVURU” adlı tezsiz yüksek lisans dönem projesi danışmanlığında hazırlanmış olup 05.01.2025 tarihinde son kontrolü yapılarak Pamukkale Üniversitesi İslam İlimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Manevi Destek ve Rehberlik tezsiz yüksek lisans dönem projesi olarak kabul edilmiştir.

İmza

Danışman
Öğr. Üyesi. Dr. Yasin BOSTAN

Pamukkale Üniversitesi İslami İlimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun .....tarih ve ..... sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Enstitü Müdürü

BEYAN

Bu projenin tasarımı, hazırlanması, yürütülmesi, araştırmalarının yapılması ve bulgularının analizlerinde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini; bu çalışmanın doğrudan birincil ürünü olmayan bulguların, verilerin ve materyallerin bilimsel etiğe uygun olarak kaynak gösterildiğini ve alıntı yapılan çalışmalara atıfta bulunulduğunu beyan ederim.

Gülçin UÇKUN

ÖNSÖZ

Dünya kurulalı ve insanoğlu dünyaya ilk geldiğinden itibaren yapısı itibariyle kendinden daha üstün varlığa, bir yaratıcıya inanma, tapınma isteği duymuştur. İnsanların yeme, içme, barınma gibi nasıl maddi gereksinimleri varsa; kendinden üstün olan yaratıcı bir güce inanma ve tapınma gibi manevi ihtiyaçları da vardır. Dünya üzerinde yapılan arkeolojik kazılarda birçok tapınak ve tapınılan figüre rastlanmıştır. Dinimiz İslam'da Tanrı tasavvurunun ve yaratıcıya yönelmenin insana doğuştan itibaren fitri olarak verildiğini bize bildirmiştir. İnsanlarda ki inanma duygusu çocuk yaşlardan itibaren insanları arayış içine sokmuştur. Çocukların Tanrı tasavvuru, pek çok faktörden etkilenmektedir. Doğru bir Tanrı tasavvurunun oluşmasında aile faktörünün etkisi çok büyüktür. Aile içindeki iletişim birbirine bağlılıkları, sevgi, saygı, güven duygusu çocuğun düzgün bir Tanrı tasavvuru geliştirmesinde önemli bir etkidir. Ailesinden ayrı kalan, aile düzeni bozuk olan çocuklar sevgiden yoksun büyüdüğü için sevgi ve güven duygusunu da yaşayamamaktadırlar.

Bu çalışmanın konusunun belirlenip hazırlanmasına kadar tüm süreçte desteğini hissettiğim danışman hocam Öğr. Üyesi Dr. Yasin Bostan'a şükranlarımı sunarım.

Projenin Başlığı: Çocuklarda Allah (c.c) Tasavvuru	
Projeyi Hazırlayan: Gülçin UÇKUN	Danışmanı: Öğr. Üyesi Dr. Yasin BOSTAN
Kabul Tarihi: 05/01/2025	Sayfa Sayısı: vi + 29
Anabilim Dalı: Felsefe ve Din Bilimleri	Programı: Manevi Destek ve Rehberlik
<p>Bu çalışmamızda Allah tasavvurunun ne olduğu, nasıl geliştiği ve çocuklarımızın zihinlerinde düzgün bir Allah tasavvurunun nasıl oluşacağı hakkında bilgilendirip, bunun için neler yapabileceğimizi ele aldık. Tanrı tasavvuru insanda çocuk yaşlarda oluşmaya başlar. 3-4 yaşlarından itibaren çocuk yaratıcı hakkında sorular sormaya başlar. 7-8 yaşlarından itibaren çocuk için tanrı somut olarak tasavvur edilir. Olumlu bir tanrı tasavvuru çocuğun yetiştiği aile, sosyal çevre, ekonomik yapı, yaşayış biçimleri gibi unsurlar doğrudan etkilidir. Çocuk ne kadar düzgün yetişirse, paralel olarak da zihin dünyası o derece doğru şekilde gelişir. Sevgi, saygı, hoşgörü ve aile bağlarının salam olduğu bir ortamda yetişen çocukta oluşan Tanrı tasavvuru daha sağlıklı ve sağlam zemine oturduğu görülmektedir. Araştırmamızın amacı: İnsanda doğuştan var alan tanrı tasavvurunun sağlam ve düzgün bir şekilde nasıl oluşacağını vurgulamaktır. Bu çalışmamızda, çocukların üzerinde erken yaşlardan itibaren etkili olan aile, sosyal çevre, dijital ortam, görsel yayınlar gibi unsurların, tanrı tasavvurunun oluşmasında nasıl etki ettiğini anlatmaya çalıştık. Tanrı kavramı insanın yaratılışından itibaren var olan bir kavramdır. İnsan kendini ve çevresini tanımaya başladığından itibaren kendinden daha üstün ve kuvvetli bir varlığa inanma, ona bağlanma ihtiyacı hisseder. Kendini ve alemini keşfetmeye, sorgulamaya başladığında bu eşsiz düzeni tasarlayan yüce bir gücün varlığını idrak eder ve böylece tanrı kavramı ortaya çıkmış olur. Benim vazifem nedir? Yaşama amacım nedir? Gibi sorular sormaya başladığında doğaüstü bir varlığa doğru yöneliş başlar. Tasavvur bir şeyin zihinde canlandırılması, hayal edilmesi veya düşünülmesidir. Ancak bu anlam daha çok zihinsel süreçlerle alakalı bir kavramdır. Bir çeşit düşünce olarak ta kabul edilen tasavvur, psikolojik güç ve duygusal uyarıcılarla zihinde önceden oluşan nesne ya da eylemin zihinde tekrar canlanması ve anlam kazanması şeklinde tanımlanmıştır. Tasavvur insanın anlam dünyasını genişleterek çeşitli dallarda üretmesine yardımcı olur, insanın daha iyi algılamasına, zihinde canlandırmasına vesile olur.</p>	
Anahtar kelimeler: Çocuk, Ahlak, Tasavvur, Allah (c.c.), Gelişim	

Title of the Project: Concept of Allah (swt) in Children	
Author: Gülçin UÇKUN	Supervisor: Öğr. Üyesi Dr. Yasin BOSTAN
Date: 05/01/2025	Nu. of pages: vi + 29
Department: Temel İslam Bilimleri	Subfield: Spiritual Support and Guidance
<p>In this study, we will inform you about what the concept of God is, how it develops and how a proper concept of God can be formed in the minds of our children, and we will try to address what we can do for this. The concept of God begins to form in a person during childhood. From the age of 3-4, the child begins to ask questions about the creator. From the age of 7-8, God is concretely conceived for the child. A positive concept of God is directly affected by the family, social environment, economic structure and lifestyles in which the child is raised. The more properly the child is raised, the more correctly his/her mental world develops in parallel. It is seen that the concept of God formed in a child who is raised in an environment where love, respect, tolerance and family ties are sound is more sound and has a solid foundation. I. Subject and Purpose of the Research Purpose: To emphasize how the concept of God, which is inherent in humans, can be formed in a solid and proper way. In this study, we will examine the family, social environment and We will try to explain how elements such as digital media and visual publications affect the formation of the concept of God. The Concept of God The concept of God is a concept that has existed since the creation of man. From the moment a person begins to know himself and his environment, he feels the need to believe in and be attached to a being superior and more powerful than himself. When he begins to explore and question himself and the world, he realizes the existence of a sublime power that designs this unique order, and thus the concept of God emerges. When he begins to ask questions such as What is my duty? What is my purpose in life? The tendency towards a superhuman being begins. Conceiving is the visualization, imagination or thinking of something in the mind. However, this meaning is more related to mental processes. Conceiving as a type of thought, contemplation is defined as the revival and meaning of an object or action that has previously formed in the mind with psychological power and emotional stimuli. Imagination helps people expand their world of meaning and produce in various branches, allowing them to perceive better and visualize in their minds.</p>	
Keywords: Child, Ethic, Concept, Allah (swt), Development	

İÇİNDEKİLER

BEYAN	i
ÖNSÖZ	ii
İÇİNDEKİLER	v
SİMGE VE KISALTMALAR DİZİNİ	vi
GİRİŞ	1
I. Araştırmanın Konusu ve Amacı.....	1
II. Araştırmanın Kaynakları ve Yöntemi	1
BİRİNCİ BÖLÜM Tanrı kavramı ve tasavvuru	3
1. Tanrı Kavramı	3
1.2. Tasavvur	4
1.2.1. Allah tasavvuru	4
1.2.2. Kuran'ı Kerim'de Allah Tasavvuru	5
1.3. Sonsuz Kudret Sahibi Olan Allah.....	10
İKİNCİ BÖLÜM ÇOCUKLARDA ALLAH TASAVVURU	12
2.1. Çocuk Zihni ve Bağlanma	12
2.2. Allah ve Çocuk	13
2.1.1. Çocukta Din ve Allah Oluşumuna Dair Bazı Temel Görüşler.....	14
2.1.2. Çocuklarda Ahlaki Gelişim Ve Temel Bazı Görüşler.....	15
2.2. Çocukta İnanma İhtiyacı ve Gelişimi	18
2.3. Tanrı Tasavvurunun Oluşmasını Etkileyen Faktörler	19
2.3.1. Anne ve Baba	19
2.3.2. Sosyo-Kültürel Çevre.....	21
2.4.3. Sevgi ve Güven.....	23
2.4.5. Samimiyet-Dini Duygunun Varlığı	24
2.4.6. Bireysel Faktörler	25
SONUÇ	27
KAYNAKÇA	28

SİMGE VE KISALTMALAR DİZİNİ

a.s.	: aleyhi's-selâm
s.a.v.	: sallallahu aleyhi vesellem
b.	: bin, ibn (oğlu)
r.a.	: Radiyallahu Anh
bk.	: bakınız
bs.	: baskı, basım
c.	: cilt
çev.	: çeviren
ed.	: editör
h.	: hicrî
Hz.	: hazreti
m.	: miladî
ö.	: ölümü
s.	: Sayfa, Sayı
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: tahkik
ts.	: tarih yok
vb.	: ve benzeri

GİRİŞ

Bu çalışmamızda Allah tasavvurunun ne olduğu, nasıl geliştiği ve çocuklarımızın zihinlerinde düzgün bir Allah tasavvurunun nasıl oluşacağı hakkında bilgilendirip, bunun için neler yapabileceğimizi ele almaya çalışacağız. İnsanlardaki inanma ve tapınma duygusu insanı, daha üstün olana yüce olanı aramaya yönlendirmiştir. Bundandır ki, insan hep bir arayış içinde olmuştur. İnsanoğlu bu arayışını aya, güneşe, yıldızlara, ateşe kendisinin oluşturduğu figürlere anlam yükleyerek, onlara ilahlık vasfı yükleyerek, acizliğinin farkına varıp, zihninde bir yaratıcı oluşturmuştur. Tanrı tasavvuru insanda çocuk yaşlarda oluşmaya başlar. 3-4 yaşlarından itibaren çocuk yaratıcı hakkında sorular sormaya başlar. 7-8 yaşlarından itibaren çocuk için tanrı somut olarak tasavvur edilir. Bu, gökyüzünde oturan bir dede, büyük bir bulut, kocaman çok güçlü bir varlık olabilir. 12 yaşından sonra bu tasavvur soyutlaşmaya başlar. Olumlu bir tanrı tasavvuru çocuğun yetiştiği aile, sosyal çevre, ekonomik yapı, yaşayış biçimleri gibi unsurlar doğrudan etkilidir. Çocuk ne kadar düzgün yetişirse, paralel olarak da zihin dünyası o derece doğru şekilde gelişir. Sevgi, saygı, hoşgörü ve aile bağlarının sağlam olduğu bir ortamda yetişen çocukta oluşan Tanrı tasavvuru daha sağlıklı ve sağlam zemine oturduğu görülmektedir.

I. Araştırmanın Konusu ve Amacı

Amacı: İnsanda doğuştan var alan tanrı tasavvurunun sağlam ve düzgün bir şekilde nasıl oluşacağını vurgulamak. Hz. Peygamber: “her doğan fitrat üzere doğar. Sonra anne babası onu, Hıristiyan, Yahudi veya Mecusi yapar.” Buyuruyor. Bu çalışmamızda, çocukların üzerinde erken yaşlardan itibaren etkili olan aile, sosyal çevre, dijital ortam, görsel yayınlar gibi unsurların, tanrı tasavvurunun oluşmasında nasıl etki ettiğini anlatmaya çalışacağız.

II. Araştırmanın Kaynakları ve Yöntemi

Tanrı tasavvurunun oluşmasında bize en büyük kaynak olan Kuran’ı Kerim’de bulunan ayetlerle, Allah’ın sonsuz kudret sahibi ve aşkın bir varlık olduğu, bize karşı merhametli oluşu, kâinatı kuşattığı, sayamayacağımız kadar bize nimetler bahsettiği anlatılmaya çalışılmıştır.

Çocuklarda tanrı tasavvurunun oluşmasında ailenin önemi ve sorumlulukları açıklanıp, düzgün bir ortamda yetişen çocuğun zihin dünyasının da sağlam bir şekilde

gelişeceği anlatılmıştır. Kuran'ı Kerim, hadisler, düşünürler, çeşitli makale, tez ve kitaplardan yararlanılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

TANRI KAVRAMI VE TASAVVURU

1.Tanrı Kavramı

Tanrı kavramı insanın yaratılışından itibaren var olan bir kavramdır. İnsan kendini ve çevresini tanımaya başladığından itibaren kendinden daha üstün ve kuvvetli bir varlığa inanma, ona bağlanma ihtiyacı hisseder. Kendini ve âlemi keşfetmeye, sorgulamaya başladığında bu eşsiz düzeni tasarlayan yüce bir gücün varlığını idrak eder ve böylece tanrı kavramı ortaya çıkmış olur. İnsan kendini tanımaya başladığında: Ben kimim? Beni kim yarattı? Benim vazifem nedir? Yaşama amacım nedir? Gibi sorular sormaya başladığında insanüstü bir varlığa doğru yöneliş başlar. Bu soruların cevaplarını buldukça tanrının varlığına ulaşır.

“Nitekim bu konuda *Konfüçyüs*, insanın tanrıyı bulabilmesi için kendi içindeki benine bakması gerektiğini, değişmeyen, öncesi ve sonrası olmayan şeyin bende var olduğunu belirterek, insanın bunu araştırmasını, esas din ile bağdaştırmıştır”¹ İnsanoğlu canlı veya cansız birtakım varlıklara tapmaya kendini muhtaç hissetmiş, bu tapınma daha sonraki aşamada ise maddeden uzak ruhen bağlanma ve inanma şekline dönüşmüştür.”²

Paul Tillich, tanrı için “nihai gerçeklik”, ”kendinde varlık”, ”varlığın temeli”, ”varlığın gücü” ifadelerini kullanmaktadır. O, sonsuz ve sınırsız özelliğinden dolayı tanrıdan bahsedilmemesi gerektiğini, Tanrı’nın bir varlık olmayıp, bizatihi varlığın kendisi olduğunu düşünür. Tanrı’nın bizatihi var olması da onun başlangıç ve sonunun olmaması anlamlarına gelmektedir.³ İnsanoğlunun hayatı tanrı kavramını anlamlandırmasıyla bir düzene girer. Kendisini yoktan var eden, öncesi ve sonrası olmayan bir varlığın olduğunu bilmesi kafasındaki soru işaretlerinin gitmesine vesile olur. Nitekim insan akıllı bir varlıktır. Ona bu akli veren yaratıcı, bu verdiği akılla yine kendisini bulmasını ister. İnsan aklını kullanarak, evrene bakarak ve evrendeki eşsiz

---

¹ Ayaz, Ceyda, *Çocuklarda Allah Tasavvurlarının Gelişmesinde Sevgi Ve Güvenin Etkisi (9-12 Yaş Grubu)* (Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Psikolojisi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2019).

² Ceyda Ayaz, *Çocuklarda Allah Tasavvurlarının Gelişmesinde Sevgi Ve Güvenin Etkisi (9-12 Yaş Grubu)* (Bursa: Brsa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Psikolojisi Bilim Dalı, Yüksek Lisans, 2019), 7.

³ Ayaz, Ceyda, *Çocuklarda Allah Tasavvurlarının Gelişmesinde Sevgi Ve Güvenin Etkisi (9-12 Yaş Grubu)*.

düzeni tefekkür ederek varlığın sebebini, yaratıcıyı bulur. Önemli filozoflar tanrı kavramının imkânsız olduğunu düşünürler. Tanrı doğurulmayan, doğurmayan, sonradan olanlara benzemeyen, yaratılmayıp yaratan, yoktan var eden, zamandan münezze, her şeye gücü yeten, başlangıç ve sonu olmayan, gözle görülmeyen, canlı cansız her şeyin O'na muhtaç olduğu ama hiçbir şeye muhtaç olmayan, eksik sıfatların olmadığı yüce varlıktır. Her ne kadar bütün güzel sıfatları saysak ta her zaman tanrı hakkında söylenenler eksik kalacaktır.

1.2.Tasavvur

Bir şeyin zihinde canlandırılması, hayal edilmesi veya düşünülmesidir. Kelime olarak 'görme' ya da 'kavrama' anlamına gelir. Ancak bu anlam daha çok zihinsel süreçlerle alakalı bir kavramdır. İnsanlar tasavvur yaparken; bir objeyi şekillendirir, düşünce yoluyla oluştururlar. Bir çeşit düşünce olarak ta kabul edilen tasavvur, psikolojik güç ve duygusal uyarıcılarla zihinde önceden oluşan nesne ya da eylemin zihinde tekrar canlanması ve anlam kazanması şeklinde tanımlanmıştır. Tasavvur insanın anlam dünyasını genişleterek çeşitli dallarda düşünce üretmesine yardımcı olur, insanın idrakini genişleterek daha iyi algılamasına, varlıkların suretlerini zihinde canlandırmasına vesile olur. Bilişsel psikolojide nesnelere zihin tarafından dolaylı olarak kazanılır. Nesne semboller, temsiller, düşünceler vasıtasıyla kavranır ve tasavvur nesnel bir süreç olmaktan çıkıp iç dünyamızın yansımasıyla ve toplumun yönlendirmesiyle son halini alır. Bu yönüyle baktığımızda, dindar bir ailede, Allah' a (cc) karşı sorumluluklarını yerine getiren bir çevrede yetişen çocukla, dinden uzak, Allah'ın (cc) adının anılmadığı bir ortamda yetişen çocuğun kafasında oluşan Allah tasavvuru bir olmaz.

1.2.1.Allah Tasavvuru

İnsanın yaratılışından itibaren var olan tanrının varlığı konusu insan yaşamındaki en önemli gerçeklik ve insanlar arasında tartışma konusu olan bir konudur. Tanrının gerçekliği konusu kadar insanlar üzerinde hiçbir konu insanoğluna tesir etmemiştir. Geçmişten günümüze var olan tüm dinler tanrıyı tasavvur etmişler ve dinler, yaşayışlar, örf, adetler bu oluşturulan tanrı tasavvurunun etrafında bina edilmiştir. Tanrı tasavvuru insanlar arasında hayatı daha anlamlı kılma, iletişim kurma ve aradaki bağları kuvvetlendirme açısından son derece önemlidir. Tanrı tasavvuru insanları sıradanlıktan çıkarıp medeniyet inşa eden, tarih yazan, kendine bir yörünge çizebilen donanımlı bir

varlık haline gelmesine vesile olmuştur. İnsandaki var olan bu vasıflar ise dinî bir sisteme bağlanmıştır.

“Tanrı tasavvuru, ‘bireylerin küçük yaşlardan itibaren zihinsel gelişimlerine, edinmiş oldukları bilgi ve yaşantılarına, yetişme ve düşünüş tarzlarına ve bağlı oldukları dinin inanç esaslarına göre Tanrı'yı zihinlerinde canlandırmaları, biçimlendirmeleri ve anlamlandırmaları olarak tanımlanmaktadır.’⁴ İnsanın anlam arayışının bir sonucu olması, dünya ve ahiret hayatını etkilediği ve hayatına iyi şekilde devam edebilmesi için doğru sahih bir tanrı tasavvuruna ihtiyacı vardır. İnsan zihninde sahih bir Allah tasavvuru oluşturmak için Kuran’ı Kerim’de Allah’ın (cc) isim ve sıfatları insanlara en güzel şekilde tanıtılmış ve bu tasavvur arayışının doğru olarak oluşturulması amaçlanmıştır.⁵

1.2.2.Kuran’ı Kerim’de Allah Tasavvuru

Dünyanın kuruluşundan itibaren insanoğlu, büyük dönüşümler, oluşumlar devrimler geçirmiş, inançla inançsızlığı, umutla umutsuzluğu, savaşla barışı ortak olarak yaşamıştır. İnsanoğlu geçen bu zamanda yaratana kendi dünya görüşüne göre tasavvur etmeye çalışmıştır. İnandığı varlığı kusursuz olarak benimseyen inşan, hayatını bu aşkın varlığa göre dizâyn etmiştir. Yaratanın ne olduğu konusunda da kutsal kitaplar tanımlar yapmış, isimler vermiştir. Kutsal kitapların indiği zamandaki insanların zihnine göre yaratıcının adı ve şekli de değişkenlik göstermiştir. Peyderpey 23 senede inmesi tamamlanan Kuran’ı Kerim’de de Allah, farklı isimlerde, farklı söylemlerde kendini yarattıklarına anlatmıştır. “Tanrı’nın nasıl bir varlık olduğu, neye benzediğini soran Mekkelilere kendisini Yüce Allah şöyle ifade etmiştir: “O Allah birdir, hiçbir şeye ihtiyacı yoktur; doğurmamıştır ve doğurulmamıştır ve insan zihninde şekillenen hiçbir şeye benzemez.”⁶ Dinimiz İslam, bizden Kuran’daki ifadelere göre bir ve tek olan Allah’a inanmamızı ve tam anlamıyla teslim olmamızı ister. Allah’ı birliğini kalp ile tasdik edip, dil ile ikrar etmek gerekir. Bu da Kelim-i Tevhid’le gerçekleşir. İslam dinine göre bir insanın inançlı olabilmesi için; “La İlahe İllallah Muhammed’ün Rasulullah” lafzını kalpten inanıp tasdik etmesi gerekmektedir. “Allah’dan başka ilah yoktur, Hz.

---

⁴ Ayaz, Ceyda, *Çocuklarda Allah Tasavvurlarının Gelişmesinde Sevgi Ve Güvenin Etkisi (9-12 Yaş Grubu)*.

⁵ Kur’ân, “Kur’an-ı Kerim Meali”, *Kur’an-ı Kerim Meali* (Diyanet İşleri Başkanlığı, 2005), Bakara: 2/255.

⁶ Mustafa Kemal Atik, “Kur’an’a Göre Tanrı Tasavvuru”, *KSÜ İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı 7* (2007), 1-27.

Muhammed O'nun elçisidir" anlamına gelen bu cümleyi kabullenemezse bir insan imanı da geçerli sayılmamaktadır. Kuran'ı Kerim İslamiyet'in en temel ilkesi olan Allah'a iman olduğunu şu ayetlerle açıklıyor:

“Allah ile birlikte başka bir tanrıya tapıp yalvarma! O'ndan başka ilah yoktur. O'nun Zat'ından başka her şey, helak olucudur. Hüküm O'nundur ve ancak O'na döndürüleceksiniz.”⁷

“Ve Allah buyurdu ki: iki ilah edinmeyin! O, ancak tek bir İlahdır! Öyle ise, yalnız ondan korkun!”⁸

“Muhammed! De ki: Ben sadece bir uyarıcıyım. Tek güç ve hakim (yenilmez) olan yalnız Allah'tır, O'ndan başka bir ilah yoktur.”⁹

“İlahınız olan (Allah) ise, tek bir İlahdır. O'ndan başka İlah yoktur; O Rahman (bütün mahlukata rahmet eden)dir, Rahim (mü'minlere çok merhamet eden)dir.”¹⁰

“Dikkat et, hâlis din yalnız Allah'ındır...”¹¹

Kuran'ı Kerim'deki bu ayetlerden de anlaşılacağı üzere Allah inancını hayatımızın merkezine koymamız gerekmektedir. Hayatımıza, manevi yaşantımıza yön verebilmek için Kelime-i Tevhid'i en ince detaylarına kadar anlayıp uygulamamız gerekmektedir. Tanrısal özelliklere sahip tek güç Allah'dır. Bunun aksini düşünmek, zerre miktarı O'na ortak koşmak çok büyük günah ve insanı inkâra götüren bir fiildir. İslam Allah'ın tek olduğunu, çocuğu, babası, annesi, insan vasfında yardımcıları olmadığını vurgular. Cahiliye Arapları çoktanrıçıydılar. Lat, Menat ve Uzza gibi dışı tanrılar, Hubel, Zilhalin gibi korkutucu erkek tanrılara inanılır ve Kâbe'de aşiretlerin tanrılarını temsil eden birçok put bulunurdu. Araplar tanrılarını soyut değil somut ve kişisel bir varlık sayarlardı. İslam öncesi Arapları bu putlara ibadet ederlerdi. Kuran'ı Kerim bu durum kesin olarak yasaklanmıştır. Allah'ın her hangi kimseye ya da aklımıza gelebilecek herhangi bir varlığa asla benzemeyeceği, evreni ve içindeki her şeyi Allah'ın yarattığı, O'nunla hiçbir şeyin kıyaslanamayacağı vurgulanır ve buna imanı emredilir.

---

⁷ Kasas: 28/88.

⁸ Nahl: 16/51.

⁹ Sad: 38/65.

¹⁰ Bakara: 2/163.

¹¹ Zümer: 39/3.

“Allah ki, O’ndan başka ilah yoktur. O Hayy (ezeli ve ebedi hayat sahibi olan)dır, Kayyum (bütün mevcudat kendisiyle kaim olan)dur.”¹²

“Eğer O ikisinde (yerde ve gökte) Allah’tan başka ilahlar bulunsaydı, elbette o ikisi (onlarda görünen şu intizam) fesada uğrardı(bozulup giderdi). Öyle ise, arşın Rabbi olan Allah, onların isnat etmekte oldukları vasıflardan münezzehtir.”¹³

“O gökleri ve yeri (hakkıyla, icap ettiği şekilde)yaratan O’dur. Ol! Diyeceği gün her şey hemen olur.”¹⁴

Allah (cc) her yerdedir. O evrendeki her şeyi kaplar ama evren O’nu kuşatamaz. “Milattan önce VI. yüzyılda yaşamış olduğu sanılan Yuşa (Eş’iya) peygamber de Tanrı’nın tek olduğunu ilan etmiştir: “Evvel benim, ahir benim ve benden başka Tanrı yoktur” (Tevrat, Eş’iya, XLIV, 6; XLII, 5, 8) Tevrat ayeti İslam inancıyla uygun düşmektedir. Kur’an-ı Kerim’in Yüce Allah’ı, evvel, ahir, zahir ve bâtın sıfatlarıyla belirtmesi¹⁵ de yeni değildir. Talmud’a göre, Tanrı’nın varlığı, zihinsel bir onaydan çok, ahlaksal bir yükümlülüğün ürünü gibidir. Talmudcular, Yuşa/Eş’iya peygamberin, kaydetmiş olduğumuz ayetini şöyle yorumlamaktadırlar: “Evvel benim, yani ben ilkim, zira babam yoktur; ben sonum, zira kardeşim yoktur; ben sonum, zira benim oğlum yoktur”. Bu açıklama ile İhlâs suresi arasındaki ilişki pek açıktır.”¹⁶ Hıristiyanlığın, Allah’a oğul isnat eden Hz. İsa ve Tanrı arasındaki babalık ve oğul alakasına Kuran’ı Kerim’de şiddetle karşı çıkılıp itiraz edilmiştir.

“O, göklerin ve yerin eşsiz yaratıcısıdır. O’nun bir eşi olmadığı halde, nasıl bir çocuğu olur? Her şeyi O yaratmıştır. Çünkü O, her şeyi hakkıyla bilendir.”¹⁷

“Tanrı’ya oğul isnat ettikleri için az kalsın gökler çatlayacak ve dağlar yıkılıp yerlere geçecekti.”¹⁸

---

¹² Al-i İmran: 3/2.

¹³ Enbiya: 21/22.

¹⁴ Enam: 6/73.

¹⁵ Hadid: 57/3.

¹⁶ Atik, “Kur’an’a Göre Tanrı Tasavvuru”.

¹⁷ Enam: 6/101.

¹⁸ Meryem: 19/90.

“Hem, Allah’a çocuk edindi dediler. (Haşa) O, bundan münezzehtir. Bilakis, göklerde ve yerde ne varsa O’nundur. Her şey O’na itaat edicidir.”¹⁹

Kuran’da üçleme (teslis) iddiasına şiddetle karşı çıkan birçok ayet vardır. Kuran’ı Kerim, Eş’iya ve Hazkıya peygamberlerin tanrıyı yüksekte bulutlar üzerinde oturmuş bir insan şeklinde gördüklerini iddia eden Yahudilere ve bulutlar üstüne yerleşmiş bir ihtiyar şeklinde tasvir eden bazı Hıristiyanlara karşı açıklaması şöyledir:

“Rahman, Arşın üzerini kaplamıştır.”²⁰

“Onun kürsüsü, gökleri ve yeri kaplar ve göklerle yeri ve tüm evren ve uzayı korumak, O’na hiçbir zorluk ve ağırlık vermez.”²¹

Allah’ın Kürsüsü ve Arşı; tabaka tabaka yükselen makamların en üstünde Arşın olduğu, onun altında Kürsü, sonra gökler ve cennette Sidre’nin olduğunu, Arşın ise sonsuz, yüce bir çevre olduğunu İslam bilginleri bildirirler.

Kuran’ı Kerim’de ‘âlemlerin Rabbi’ ifadesi üzerine bazı farklı görüşler vardır. ‘ey iman edenler’ şeklinde hitap olarak geçmektedir. Ya da bu ifadeyle yaratılan tüm insanlar temsil edilmiştir. Bu ifade için kısaca Tanrı’nın gelmiş geçmiş canlı cansız tüm âlemlerin Rabbi olduğu ifadesi meydana çıkar.

Hız. Musa’nın Rabbiyle konuştuğu olay Kuran’ı Kerim’de bahsedilir. Hız. Musa Rabbini görmek amacıyla ‘yarabbi bana görün diye dua etmiştir. Allah’ta onun bu duasına cevap olarak ‘ Ya Musa sen beni, bu dünyada dünya gözüyle göremezsin, buna gücün yetmez. Fakat şu karşında duran dağa bak eğer dağ sabit durur bir şey olmazsa o zaman beni görebilirsin. Bunun üzerine Rabbi dağa tecelli etti ve dağ parça parça oldu. Musa Allah’ın azameti karşısında bayılıp kendinden geçti. Hariciler ve Mutezile Allah’ın görülemeyeceği fikrinde birleşmişlerdir. Tanrıyı bir şekle sokmaktan kaçınmışlardır. Kuran ve hadislerde geçen nasları kendilerine göre yorumlayarak Tanrı’nın cennette bile görülemeyeceğini benimsemişlerdir.

Kuran’ı Kerim’de çeşitli sıfatlarla betimlenmiş olan Tanrı Nur Suresi’nde şöyle açıklanmıştır:

---

¹⁹ Bakara: 2/116.

²⁰ Taha:20/5.

²¹ Bakara: 2/256.

“Allah göklerin ve yerin Nur’udur. O’nun nurunun misali, içinde lamba olan bir kandillik gibidir. O lamba bir cam içindedir. O cam da, sanki inciden bir yıldızdır; bu lamba, ne doğuya ne de batıya nispeti olmayan mübarek bir ağaçtan, zeytin ağacından (çıkan yağdan) yakılır; onun yağı, nerede ise kendisine ateş değmese bile ışık verir! Nur üstüne nurdur. Allah, dilediği kimseyi nuruna hidayet eder. İşte Allah, insanlara böyle misaller getirir. Çünkü Allah, her şeyi hakkıyla bilendir.”²²

Nur, ışık gibi terimler eski çağlardan beri doğu ve batıda görülen tarikatların çoğunda hatta ilahi dinlerde, tanrısallığın ve kutsal gücün sıfatı olarak kullanılmış, bazen daha da ileriye giderek Tanrı’nın kendisi olarak da tasavvur edilmiştir²³. Tanrıyı gördüğünü sananların, aklında kalan son izlenim, gözle bakılamayan ve ruhları coşturan ışın ve nurdur. Yaratan’ın kudret ve işaretini; gökyüzünde, denizde, rüzgârda, akıp giden suda, güzel bir simada, güzel kokulu bir çiçekte, uzayda, evrende her şeyde görebiliriz. Kuran ve hadislerden yararlanarak âlimler Allah’a (cc) saygılarını ifade etmek için, O’nun sıfatlarını ve adlarını sınıflandırıp, Allah’ın (cc) isimlerinin doksan dokuz olduğunu kabul etmişlerdir. Kuran’ı Kerim’de en üstün ve yüce olan Allah’tır. O kendisinin aşkın olduğunu insanlara açıklamıştır.²⁴

“ En güzel isimler (Esmâ ü ’l-Hüsna) Allah’ındır. O halde O’na o güzel isimlerle dua edin. O’nun isimleri hakkında eğri yola gidenleri bırakın. Onlar yapmakta olduklarının cezasını göreceklerdir.”²⁵

Müslümanlar, Allah’ın sıfatlarını belirtmek için kullanılan bu isimlere karşı çok büyük bir hürmet gösterip, Allah için kullanılan bu isimlerle şükrederler ve dua ve isteklerini bu isimlerle yerine getirirler. Tabi ki insanların, Yüce Yaratan’ı tasvir ederken, O’na ithaf ettikleri hiçbir övgü ve sıfatın yeterli gelmeyeceğini bilmesi gereklidir. Her hayırlı işe başlarken telaffuz ettiğimiz, Kuran’daki bir sure hariç hepsinin başlangıcı olan besmele, içinde Rahman ve Rahim isimlerini barındırır. Allah (cc) bu isimlerle yarattıklarına karşı çok merhametli olduğunu bizlere bildirir.

“O, öyle bir merhamet ve şefkat sahibi Allah’tır ki, gökleri ve yeryüzünü yarattı, gökten suyu indirip onunla beslenmeniz için türlü ürünler verdi. Denizlerde Tanrının

---

²² Nur: 24/35.

²³ Karen Armstrong, *Tanrının Tarihi*, çev. Oktay Özel vd. (Ankara: Ayraç Yayınevi, 1998), 15-20.

²⁴ Haşr: 22-24.

²⁵ A’raf: 7/180.

emriyle akıp giden gemileri sizin emrinize verdi. Nehirleri, hizmetinize sundu. Sonuç olarak, Allah size, istediğiniz her şeyi verdi... Hatta O'nun nimetlerini saymaya kalkışsanız sayamazsınız. Buna rağmen insan çok zalim ve çok nankördür.”²⁶

Şefkat ve merhameti ile evreni kuşatan Yüce Yaratan, insanlar için gerekli olan bütün gereksinimleri insanlara sunmuştur. Allah (cc) Rahman ve Rahim'dir ve kâinattaki bütün varlıklar O'nun merhametiyle hayat bulur, O'nun rızıklandırmasıyla rızık bulur. Bu dünyada ayırt etmeksizin herkesi rahmetiyle kuşatmış emek veren herkesin emeğinin karşılığını vermiştir. Allah'ın sonsuz rahmetine karşı bizlerinde merhamet sahibi olup, O'nun istediği bir kul olmaya çalışıp, iyiliği dünyaya hâkim kılmak için gayret göstermeliyiz.

1.3. Sonsuz Kudret Sahibi Olan Allah

Allah (cc) sonsuz rahmeti ve merhametinin yanında, tek güç ve hâkimiyet sahibinin de Allah (cc) olduğunu aklımızdan çıkartmamamız gerekmektedir. Gökte ve yerde ne varsa O'nun iradesiyle harekete geçebilir, sonsuz gücü ve aşkın otoritesi hiçbir kimseyle ya da başka bir varlıkla karşılaştırılmaz. Allah'ın (cc) kudreti Kuran'ı Kerim'de şöyle anlatılır.

“Habibim, ya Muhammed! De ki: Ey mülkün sahibi olan Allah! Dilediğine mülkü verirsin, dilediğinden alırsın! Hem dilediğini aziz edersin, dilediğini de zelil edersin! Her hayır ancak senin elindedir. Şüphesiz ki sen her şeye gücü yetersin.”²⁷

Bu dünyada mal, mülk, şan, şöhret, makam mevki, güç sahibi olup kibre kapılanlara ciddi şekilde bir uyarı vardır. Onlara bu gücü nerenin Allah olduğunu, dilerse bunları ellerinden alabileceğini hatırlatılmaktadır. İnsan, Allah'ın kudreti karşısında zayıftır ve her şey, Allah'ın iradesiyle mümkün olabilir. Kuran'ı Kerim bu acziyeti ayetlerde anlatmıştır.

“Eğer Allah seni bir zarara uğrattırsa, onu kendisinden başka giderecek yoktur. Ve eğer sana bir hayır verirse, (bunu da geri alacak yoktur). Şüphesiz O her şeye kadirdir.”²⁸

---

²⁶ İbrahim: 14/32-34

²⁷ Al-i İmran: 3/26.

²⁸ En'am: 6/17

Göklerin ve yerin sonu da, Allah'ın kudretiyle son bulacaktır, her şey O'na dönecektir.

“ Bir gün Allah, gökleri dürer, sonra Arş'a istiva eder ve her şey Allah'a döner.”²⁹

Allah gizli açık, gerçekleşecek olayları, değişime uğrayacak her şeyi ezeli bilgisiyle önceden bilir.

“ Göklerde ve yerde hiçbir zerre yoktur ki, O'nun biliminden gizli kalsın; ne küçük, ne de daha büyük hiçbir şey yoktur ki, apaçık beyan eden bir kitapta (Levh-i Mahfuz'da) bulunmasın.”³⁰

Doğadaki olaylara bakacak olursak da; Kuran'ı Kerim, Allah'ın kudretini birçok ayette vurgular ve doğa olaylarını Allah'ın mutlak gücünün tecellisi olarak sunar. Doğadaki her şey, Allah'ın yaratma, yönlendirme, denetleme kudretinin bir yansımasıdır. Bu bağlamda doğadaki olaylar sadece fiziksel gerçeklikler değil, aynı zamanda Allah'ın yüceliğini ve kudretini gösteren birer işarettir. Göklerin ve yerin yaratılması, rüzgârlar ve hava olayları, yağmurun indirilişi, denizler, akarsular, dağlar, bitkiler, meyve sebzeler, hayvanlar ve doğadaki yaşam bunları incelediğimizde sonsuz bir kudret sahibini görebiliriz. Sonuç olarak diyebiliriz ki; Kuran'ı Kerim'de Allah'a dair anlatılanlara bakınca, O'nun sınırsız, benzersiz ve her şeyin ötesinde bir varlık olduğu anlaşılmaktadır. Allah, tüm yaratılmışların sahibi ve yöneticisidir, ancak O'nu ne gözler görebilir ne de tam anlamıyla anlamaya muvaffak olabilir. Bu anlamda Allah'ın tasavvuru, insan aklının sınırlarının ötesinde bir kavramdır.

---

²⁹ Enbiya: 21/104.

³⁰ Sebe: 34/3.

İKİNCİ BÖLÜM

ÇOCUKLARDA ALLAH TASAVVURU

2.1. Çocuk Zihni ve Bağlanma

Her çocuğun zihninde yaş ve cinsiyet gözetmeksizin bir Tanrı tasavvuru ve Tanrıyı merak etme arzusunun olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim çocuklarda merak duygusu oldukça fazladır. Dolayısıyla zihin dünyalarında Tanrı hakkında bilgi edinmek ister ve makul bir zemin içinde tanrı hakkındaki sorun ve soruları gidermeye çalışırlar.

Çocuklar 4 yaşına geldiklerinde Tanrı hakkında düşünmeye başlamaktadırlar.³¹ Hepimiz, tarihten bugüne bakıldığında içimizde bir inanma duygusunu barındırmaktayız. Bu inanma eğiliminin başında gelenlerden birisi de Allah inancı olacaktır. Nitekim İslamiyet öncesinde gök tanrı inancı bulunmaktaydı. Bu inanç insanların yalnız olmadıklarını hatta devlet otoritesinin dahi belirlendiğini ifade eden bir olgudur. Dolayısıyla çocuklardaki Tanrı merakı ve bu yöndeki inanma, merak etme duyguları oldukça tabiidir.³²

Allah ve çocuk arasında bir bağın oluşması için öncelikle anne ile çocuk arasında bir bağlantının gerçekleşmesi gerekir. Bu nedenle bağlanma ile ilgili bir başlığa yer vermek faydalı olacaktır. Bağlanma teorisi ilk olarak *John Bowlby* tarafından ortaya atılmış, daha sonra üzerine pek çok araştırmalar neticesinde sosyal ve gelişim teorisi haline gelmiştir. Çocuk ilk güvenli bağlanmayı annesi ile gerçekleştirir. Çok daha sonraki evrelerde anneden Allah'a doğru bir bağlanma gerçekleşir. *Bowlby* bağlanmanın amaçları arasında sadece fiziksel bir yakınlıktan değil duygusal bir bağlılık ve yakınlığın olduğundan da bahseder. Bebeklerin çevresini tanıyarak kendisini daha güvende hissettiğini belirtir.³³

Din ve psikoterapide yalnızlık ve kopukluk duygusunun getirdiği ruhsal bazı sıkıntılar bulunur. Din, bunu gidermeyi ve kişi ile Allah arasında bir bağ kurmayı amaçlar, insanın bu manevi oluşumu ve Allah tasavvurunun oluşması bağlamında önemli bir yere

³¹ Ahmet Özdemir, "Çocukların Zihinlerine Allah İnancının Yerleştirilmesi Bağlamında FurkanSuresi 2. Ayetinin Değerlendirilmesi", *Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü* 38-60 (ts.).

³² Mehmet Çeribaş, "Türk Kültüründe 'Kut İnancı' Ve 'Kut Aktarma Yolları'", *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi* 14/36 (17 Aralık 2021), 1185-1206.

³³ Akif Hayta, "Anneden Allah'a: Bağlanma Teorisi ve İslâm'da Allah Tasavvuru", *Journal of Values Education* 4 (ts.), 29-63. 32.

sahiptir. *Kirkpatrick*, bağlanma ve din ilişkisini araştırırken kutsal kitap-birey ilişkisinin de bağlanma modeli içerisinde değerlendirebileceğini belirtmektedir. İslam’da insanların kaygılarını azaltmaya yardımcı olan, acılarımıza daha farklı bakmayı öğreten bir bağlanma öznesinin Kur’an-ı Kerim olduğunu belirtmiştir. Anne ve babanın verdiği huzuru kutsal kitapların vereceğini söylemektedir. “Çünkü Kur’an Allah’ın insanla doğrudan ilişkide olduğu ve sanki konuştuğu bir alan olarak görülür.”³⁴

Çocuklar belli bir yaştan sonra sadece maddi değil ruhi fonksiyonlar içinde bağlanma gerçekleştirir. Bu himayenin oluşmasında dini duyguların önemi oldukça fazladır. Özellikle çocuklar, gök gürültüsü gibi şiddetli seslerden korkarlar, sonucunda anne ve baba gibi yakınlarına sarılma ve sığınma ihtiyacı hissederler. Fakat yaş aldıkça bu sığınma, anne ve babanın dışında yerini manevi bir güce sarılmaya bırakır. Nitekim tabii afetlerde anne ve babasının yetersiz kaldığını görmesi üzerine çocuk yüce Allah’a yönelmektedir.³⁵

Çocuk, aynı zamanda Allah’a inanarak kendisiyle bir bağ kurulduğunu düşünür ve kendisini daha güçlü hisseder. Dolayısıyla tehlikeler karşısında sığınabileceği bir duyguya sahip olması, onu hayata dair daha da güçlü hale getiren unsurlar arasında yer alır ve O’nun yardımına sığınma inancının oluşmasında temel oluşturur. Çünkü çocuk için anne ve babası sınırlı konumdadır. Dolayısıyla çocuğun kişiliğinin oluşmasında anne babaya olan bağlılığın Allah’a bağlılığa dönüştürülmesi gerekmektedir. Nitekim çocuk anne babasının yetersiz olduğu zamanlarda, daha güçlü bir varlığa bağlandığını hissederek her zaman kendisini daha iyi hissedecek; bu güven ileriki yaşlarda özgüven sahibi bir birey olmasına katkı sağlayacaktır.³⁶

2.2. Allah ve Çocuk

Allah inancı çocukların kendi arzu ve istekleri doğrultusunda oluşan bir süreçtir. Çocuklarda, belli bir yaşa gelinceye kadar Allah inancı, somut varlık ve nesnelere arasında bağ kurularak canlandırma görülür. Çocuklar bu evrede diğer varlıklar ile Allah’ı kıyasladıkları görülür. İlk çocukluk döneminde Allah tasavvuru özellikle yedi yaş ve

³⁴ Hayta, “Anneden Allah’a: Bağlanma Teorisi ve İslâm’da Allah Tasavvuru”, 48.

³⁵ Mehmet Emin Ay, *Çocuklarımıza Allah’ı Nasıl Anlatalım?* (İstanbul: Timaş, 2010), 48.

³⁶ Ahmet Özdemir, “Çocukların Zihinlerine Allah İnancının Yerleştirilmesi Bağlamında Furkan Suresi 2. Ayetinin Değerlendirilmesi”, *Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü* 19 (2021), 32.

altındakiler için çok daha başkadır. Bu dönemde Allah'ı kendilerine göre tanımlayabilmektedirler. Nitekim O'nun yiyip içmediğini düşünmez, kendisi gibi onunda bir anneye ve babaya sahip olduğunu düşünür. Çocuklara Allah kavramını nesne özelinde düşünmemeleri gerektiği, yaşlarına uygun bir şekilde daha hassas anlatılması gerekmektedir.³⁷

Aynı zamanda 3 yaşına kadar çocuklarda dini açıdan bilinçli bir Allah tasavvuruna dair bir davranış görülmez. Fakat çocuklar, anne babasından da üstün bir gücün olduğuna inanmaya başlar. Çocukların dil gelişimi ile birlikte bazı şeyleri tam anlamıyla düşünemeseler de aile, okul ve çevreden duyduklarını zihinlerinde tasavvur etmeye başlarlar ve 5-6 yaşlarına geldiklerinde Tanrı ile ilgili merak ettikleri soruları sorma ihtiyacı duyarlar. Bu evrede çocuk somut düşünceden soyut düşünceye geçemediği için Tanrıyı önce kendisi, daha sonra diğer insanlar üzerinden tanımaya ve tanımlamaya başlar.³⁸

Tanrı tasavvurları incelenirken, *bilişsel* ve *ilişkisel* olarak iki farklı başlık altında incelenmektedir. Bilişsel gelişimin esas alındığı yaklaşımlarda zihinsel bir Allah tasavvurunun oluşması için bilişsel gelişimin önemli olduğu kabul edilir. Bu bağlamda bilişsel alan-gelişim bireyin kendisini anlamlandırması açısından gerekli bir perspektiftir. Nitekim Allah, algı ve tasavvur gibi kavramlar bilişsel alanda işlenmektedir. Bilişsel alanı ilişkisel alandan ayırt etmek zordur ve birbiri ile bağlantılı durumları çağrıştırmaktadır. Çocuklar sembol ve nesnelere üzerinden anlatılmış var olan algılardan hareketle zihinlerinde meseleyi içselleştirerek kendi Tanrı Tasavvurlarını oluşturmuş olurlar.³⁹

2.1.1. Çocukta Din ve Allah Oluşumuna Dair Bazı Temel Görüşler

İlkokullarda yapılan araştırmalara göre 7-12 yaş grubu çocukların Allah inancı ile karşılaşmaları küçük yaşlara dayanmaktadır. Dini duygular ile karşılaşan çocukların, duygusal bir zenginlik kazandıkları ortaya çıkmıştır. Diğer araştırmacıların bazı görüşlerine yer vermek gerekirse *Rousseau*; 12-13 yaşlardan sonra çocuğa dini eğitimin verilmesi gerektiğini söylemektedir. *C. G. Jung*: “İnsanın içinde tabii olarak bir din

³⁷ Eyüp Şimşek, “Çocukluk Dönemi Dini Gelişim Özellikleri Ve Din Eğitimi”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 4/1 (2004), 213.

³⁸ Celal Çayır, “Çocuklarda Tanrı Tasavvuru Üzerine Bir Araştırma”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/2 (2013), 25-59.32

³⁹ Çayır, “Çocuklarda Tanrı Tasavvuru Üzerine Bir Araştırma”, 32.

duygusunun olduğunu” belirtir.⁴⁰ A. Vergote’de çocuklarda büyük bir dini potansiyelin olduğunu söyler.⁴¹ Kur’an ve Hadislere göre ise insanların fitraten inanmaya yetenekli ve dini bir inancı kabul etmeye elverişli bir yaratılışa sahip olduğu söylenir. Nitekim Hz. Peygamberimizin şöyle bir hadisi bulunmaktadır: “Sonra anne babası onu Yahudi, Hristiyan ve Mecusi yapar.”⁴² Buyurarak çocuğun, içinde doğduğu ailenin inancıyla ve yönlendirmesiyle yetişeceğini belirtmektedir. Görüldüğü üzere çocuğun içinde dine karşı bir eğilimin olduğunu söylemek mümkündür.

İbn Miskeveyh, çocuğun ruhunun tertemiz olduğunu belirtir ve kolayca şekillenebileceğini ifade etmektedir.⁴³ İbn Sina, çocuğun daha doğarken birlikte getirdiği kabiliyetlerin olduğunu, dini algılamaya ve anlamaya elverişli olduğunu söylemektedir. İbn Hazm, çocuktaki dini oluşumun fitri olduğunu belirtir. Gazzali ise; çocuk kalbinin boş ve temiz olduğunu ifade etmekle, ruhun kolayca dine meylettğini söyler.⁴⁴

2.1.2. Çocuklarda Ahlaki Gelişim Ve Temel Bazı Görüşler

Gelişim süreci ve kazanımlara göre çocuklardaki ahlak algısı farklılık göstererek devam eder. Ahlak ve kişilik; kural ve değerlerin öğrenilip yaşanmasıyla gelişmektedir.⁴⁵ Ahlak gelişimi çocuktaki din öğretimini kolaylaştırıcı bir etken ve Allah’ı bulma anlamında güzel bir kavram ve gelişim dönemidir. Bu gelişim dil gelişimi ile paralellik göstermekte ve üç yaşında başlamaktadır.

Piaget’e göre ahlak gelişimini en önemli derecede etkileyen, anne ve babanın tutumlarıdır. Piaget, çocukların oynadıkları oyunlara ve kurallarına, ahlaki içerikli kısa hikâyelere verdikleri cevaplara göre iki basamakta incelemiştir. Bir başkasına bağımlı basamak yani *Heteronomous*, evresinde çocuk itaat eğiliminde olup bir zorunluluk duygusunu barındırmaktadır. Özellikle 4-8 yaş evresinde çocukların kendisine saygı duyduğu kişilerden gelen emirleri daha dikkatli yaptığı görülmüştür. Bu dönem çocuklar tarafından sorgulanmayan bir dönemi ifade eder. Çocuklar bu evrede bir şeyin ahlaki

⁴⁰ Frieda Fordham, *Jung Psikolojisinin Ana Hatları*, çev. Aslan Yalçiner (Say Yayınları, 2023), 94.

⁴¹ Erdoğan Fırat, “Çocukta Din”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22/1-2 (01 Haziran 1978), 315.

⁴² “Sahihi Buhari Tercüme ve Şerhi-İmam-ı Buhari - Sağlam Yayınevi” (Erişim 26 Aralık 2024); “Sahih-i Buhari - Cenaiz 92”, ts.

⁴³ İbrahim Ağah Çubukçu, *Türk-İslam Düşüncesi Hakkında Araştırmalar* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1983), 56.

⁴⁴ Mehmet Emin Ay, *Çocuklarımıza Allah’ı nasıl anlatalım?* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2014), 77.

⁴⁵ Kenan Çölgeçen, *Çocuk ve Din* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayıncılık, 2020), 122.

olarak doğruluğuna veya yanlışlığına değil, yapılan zararın miktarına göre ahlaki tutumun değişebileceğini ifade eder. Çocuklardan cezanın şiddeti hakkında öneri istendiğinde, çocuklar, eyleminin niyetine bakmaksızın doğrudan yapılan eylemin büyüklüğüne göre karar vermektedir. Burada *Piaget*, bu konuyu şu örnekle açıklamaktadır. Çocuklardan birisinin kasıtlı olarak bir bardak kırdığı, diğer bir çocuğun ise istemeyerek kaza ile on beş bardak kırdığı söylenir. Çocuklar tarafından bu iki kişiye verilecek cezanın şiddeti sorulduğunda, çocuklar niyete bakmaksızın kırılan bardak sayısına bakarak bir karar verirler ve on beş bardak kıran kişinin kötü olduğunu ifade ederler.⁴⁶

Piaget'e göre ikinci kısım ise *autonomous*'dur. Çocuklar bu evrede ahlaki katı bir evrede inceler. Onlar, yetişkinlerden ayrılarak arkadaşlarına karşı daha saygılıdır. Bir kural herkes tarafından benimsendiğinde ancak o kural geçerlidir. Bu dönemdeki çocuklara cezanın şiddeti sorulduğunda niyete bakarlar ve ahlaki sorumlulukları karşılıklı saygı çerçevesinde hallederler. Dolayısıyla çocuklara bu dönemde dini kavramların öğretilmesi daha kolay olacaktır.⁴⁷

Kohlberg'e göre ahlak gelişimi; Geleneksel Öncesi, Geleneksel Düzey, Geleneksel Sonrası olmak üzere üç ana başlıkta incelemiştir. Geleneksel Düzey; itaat-ceza, saf çıkarıcılık, iyi çocuk ve kanun düzen, geleneksel sonrası; sosyal sözleşme ve evrensel ahlak olarak alt başlıklarda incelenmektedir. *İtaat ceza* basamağında çocuk korktuğu bazı şeyleri kabul eder ve uygular. Bu basamakta daha çok korku bulunur. O yüzden bu dönemde çocuklara Allah tasavvurunu öğretmek kalıcı olarak değil geçici bir yönelme sağlamaktadır. *Saf çıkarıcı* basamağında ise, çocuk eğer öğrendiği şeyler kendisine fayda sağlayacak ise o zaman kabul eder. Onun dışında kabul etmez. Bu basamakta çocuklar otoriteye kendi bakış açılarından bakarak değerlendirmektedirler. *Kanun-düzen* evresinde ise çocuklarda katı bir eşitlik mevcuttur. Bu evrede Allah'ın adaleti, sıfatı kapsamında çocuklara Allah kavramının öğretilmesi daha kolaydır ve çocuklarda yaş aldıkça paylaşma ve adalet duygusu daha çok gelişmiştir. *İyi çocuk evresi*; çocukların bir kişi ya da topluluk tarafından takdir edilme arzusuna yönelik çalışmaların yapıldığı evredir. Burada çocuk başkasına yaranma ve onun ışığından faydalanma arzusuyla hareket eder. *Sosyal sözleşme*; artık bu evrede çocuk daha uzlaşmacı yaklaşmaktadır. Kendisine

---

⁴⁶ Mustafa Köylü, "Çocukluk Dönemi Ahlak Gelişimi", *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 12 (2008), 75.

⁴⁷ Köylü, "Çocukluk Dönemi Ahlak Gelişimi", 76.

yetişkinler tarafından sunulan imkânların farkına varma ve değerini gözettiği evredir. Yapılan yardımları artık başkalarına da yapmaları gerektiğini fark eder. *Evrensel Ahlak Yasası* basamağı çocuklardaki Ahlak gelişiminin son evresidir. Bu dönemde itaat tamamıyla gönüllü olarak yapılmaktadır.⁴⁸

Bu çerçevelerden meseleye İslam ahlakı perspektifinden baktığımızda; Kuran’da ya da hadislerde geçen bazı kıssalar, bilişsel ve gelişimsel teorilerde kullanılarak çocuğa Allah tasavvurundan bahsedilebilir. Çocuklara onların yerinde siz olsaydınız ne yapardınız şeklinde empâti dilini kullanarak öğretmek yerinde olacaktır.⁴⁹

Goldman hayat merkezli bir din eğitimi benimsemiş, her çocuğun bilişsel seviyesine göre anlayabilecekleri ölçüde bir din eğitiminin verilmesini uygun görmüştür. Gelişim açısından doğrudan bu bilgilerin öğretilmesi zor olacağından, çocuğun merkezine aldığı duygulardan yola çıkarak, dini konu ve kavramların öğretilebileceğini söylemiştir. Çocuklarda 5-7 yaş arasında gerçek üstü, orta çocukluk döneminde daha gerçekçi, ergenlik evresine geldiğinde ise Tanrı kavramının her yerde olabileceğine dair anlatımın kolay olabileceğini belirtmektedir.⁵⁰

B. F. *Skinner*’e göre *ahlak* içinde, ceza ve mükâfatın etkili olduğu zaman, öğrenmenin gerçekleştiğini savunmaktadır. Bu alanda yapılan çalışmalar oldukça azdır. Diğer konular ile bağlantı kurularak bazı sonuçlara gidilmiştir. Bunlardan birisi ibadete devam etme konusunda, olumlu pekiştireçlerin rolü üzerinde durulmuştur. Çocuklarda ahlaki gelişimin sağlanabilmesi ve istendik yöndeki olumlu davranışların kazanılması ile ilgili diğer bir teori incelendiğinde; ahlak gelişimini *davranış değişikliği* ve *programlı öğrenme* olarak iki kısımda incelebildiği görülmektedir. Davranış değişikliği ile kastedilen çocuklarda olumlu ve istendik yönde öğrenmelerin gerçekleşmesidir. Çocuklar olumlu pekiştireçler ile ödüllendirilirse, paylaşma ve işbirliğine yönelik davranışlarında artma gözükülecektir. Programlı öğrenme ise çocukların gerçekleri daha iyi anlamlandırmasında faydalı olur. Bu yöntem bilgisayar, kitap vb. materyallerden faydalanılarak kullanılan bir yöntemdir. Belli olan sorulara, doğru ya da yanlış cevaplar vermesi üzerinde öğrenme gerçekleşmektedir. Programlı öğrenme, daha çok dini

⁴⁸ Köylü, “Çocukluk Dönemi Ahlak Gelişimi”, 71-85.

⁴⁹ Köylü, “Çocukluk Dönemi Ahlak Gelişimi”, 80.

⁵⁰ Fatma Baynal, “Ernest Harms’ın Dini Gelişim Teorisinin Tanrı Tasavvuru Kuramları Bağlamında İncelenmesi”, *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 61/1 (2024), 122-140.

konuları öğretiminde işe yararken, davranış değişimi ahlaki konuların öğretiminde kullanılır.⁵¹

2.2. Çocukta İnanma İhtiyacı ve Gelişimi

Arayışlarımız her zaman için birer ihtiyaç belirtisidir. Gelişimin sağlıklı olabilmesi için uyum ve ihtiyaçların giderilmesi gerekir. Çocuklar doğduktan sonra beslenme, barınma ve temizlik ihtiyacının giderilmesinden sonra sevgi, güven ve koruma ihtiyacının giderilmesini ister. İlerleyen yaşlarda da birtakım dini ihtiyaçların başladığı söylenir. Zira inanç çocuk için bir dayanak anne babasından sonra bir koruma olarak görülür. Çocuk çaresiz kaldığında bir yaratıcının olduğunu bilmesi onun için güzel bir duygudur.⁵²

Dua şüphesiz çocukluktan yetişkinlik dönemine kadar insanı yalnız hissettirmeyen duygulardan birisidir. İnsanların istek ve arzularına karşı duaya başvurdukları görülür. *William James*, insanın Allah'a inanmadan bir yaşam süremeyeceğini, içeride bir yerde böyle bir duygunun olduğunu söyler.⁵³ Başka bir din sosyoloğu olan *Vagel*, çocuklarda dini inancın üç ve dört yaşlarında başladığını söylerken *Ramplé*'nin iki dört yaşlarındaki çocuklarda antropomorfist yani insan biçimci bir tanrı tasavvurunun söz konusu olduğunu ifade eder.⁵⁴ *Starbuck*, çocukların ibadetleri yerine getirmeye meyillerinin olmuş olmasını ruhlarında yerleşik olan "kolay inanırlık" özelliğine bağlar. İnsanlar fiziki anlamda olgunluğa ulaştıkça aynı şekilde inanç değerleri açısından da olgunluğa erişmektedir.⁵⁵

Russell, kavramların öğretilmesi ve gelişmesinde somuttan soyuta, bilinenden bilinmeyene, kolaydan zora şeklinde bir ayrıma gider. Çocuk ilk evresinde benmerkezci davranırken yaş aldıkça olaylara daha sosyal ve bütüncül bakmayı öğrenmektedir. Dini kavramların öğretilmesinde doğumdan sonra ilk yıllarda din hayatın içinde olmaya başlar. İlk duygusal deneyimlerini kişi ile eşya arasındaki bağı ayırt ettiği dönemde başlar. Dil gelişimiyle edinilen tecrübeler sonucunda kutsal olanı düşünme gerçekleşir.⁵⁶

⁵¹ Köylü, "Çocukluk Dönemi Ahlak Gelişimi", 83.

⁵² Celalettin İçmeli, "Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi", *Konuralp Tıp Dergisi* 5(3) (2013), 70.

⁵³ İçmeli, "Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi", 70.

⁵⁴ İçmeli, "Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi", 71.

⁵⁵ İçmeli, "Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi", 71.

⁵⁶ Murat Yıldız, *Çocuklarda Tanrı Tasavvurunun Gelişimi* (İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, 2007), 4.

2.3.Tanrı Tasavvurunun Oluşmasını Etkileyen Faktörler

2.3.1. Anne ve Baba

Çocuklar ve bebekler için doğuştan belirlenmiş bir gelişim planı mevcuttur. Fakat anne ve babaların gerekli ve doğru yönlendirmeleri, çocuklardaki zihinsel ve psikomotor becerilerinin gelişmesinde büyük katkı sağlamaktadır. Çocukların bebeklik dönemlerinden itibaren ihtiyaçları sağlıklı ve makul ölçülerde karşılanmazsa, yavaş gelişebilecekleri görülebilmektedir. Çocuklar mutlu ve gülümsüyorlar ise kendisi ile ilgileniliyor ve seviliyordur. Anne ve babaların daha bebeklik döneminde çocuklarına hassas ve daha ılımlı davranmaları gerekmektedir. İlk çocukluk döneminde anne ve babalar tarafından sergilenen tutum ve davranışlar din ve Allah ile ilgili bir öğretim olmasa bile daha sonraki evrelerde dine yönelik zihinlerinde bazı imge ve kavramların oluşmasında hayati bir önem taşımaktadır.⁵⁷

Yapılan psiko-pedagojik araştırma ve incelemelerde çocukları insan olma yolunda ona mensubu olduğu kültürel ve sosyal değerleri kazandıran kurumun aile olduğu görülmüştür. Özellikle okul öncesi dönemde çocuklar anne ve babalarını model almaktadırlar. Onların değer yargılarını benimserler. Psikologların çocuklarda dindarlığın oluşmasında yetişkinlerin önemli etkilerini tespit etmişlerdir. Çocuklardaki dini uyanışın ailede başladığını belirtmişlerdir.⁵⁸

Sosyalleşme açısından da baktığımızda çocukların ilk sosyalleşmeye başladığı yer ailedir. Çocuklar için dini ya da başka bir konu ile alakalı tutum ve davranışlarda aile önemlidir. Anne ve babanın dini anlayış ve yaşayış biçimleri çocuk üzerinde etkilidir. Nitekim ilk çocukluk döneminde çocukların bir taklit evresi bulunmaktadır. Çocuk farkında olarak ya da olmayarak gördüğü ve duyduğu şeyleri iyi ya da kötü ayırt etmeksizin taklit etmektedir. Nitekim çocuklar otorite olarak anne ve babayı benimsemektedir.⁵⁹ Bunun gibi davranışların kalıcı olması için de öğretilmek istenilen

---

⁵⁷ Hızır Hacikeleşoğlu - Faruk Karaca, "Ebeveyn Tutumlarının Tanrı Tasavvuru ile İlişkisi Üzerine Bir Araştırma", *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi*, (2021), 203.

⁵⁸ Ay, *Çocuklarımıza Allah'ı nasıl anlatalım?*, 120.

⁵⁹ Ali Rıza Aydın, "Çocuğun Dini Kişiliğinin Gelişiminde Aile Faktörü", *Ekev Akademi Dergisi* 15 (2003), 109.

davranışın arkasından bir pekiştireç verilmeli, yani ilgili ahlaki davranış ödüllendirilmelidir.⁶⁰

Anne ve baba şüphesiz çocuklarını ahlaklı bireyler olarak yetiştirmek istemektedir. Ahlaklı olarak çocukların yetişmeleri, Allah tasavvurunu bilmeleriyle oluşabilir. Aile ve çocuğun içinde bulunduğu ortam ruh sağlığı ve dini gelişimi açısından önem taşır. *Armaner* bu hususta dini uyanışın 3-5 yaş arası başladığını belirtir. Dini uyanış bu evrede başlıyorsa şüphesiz çocukların bu yönde aile ile olan ilişkilerine dikkatle bakılması gerekmektedir.⁶¹

Bir din görevlisinin yaşamış olduğu anıyı paylaşmak istiyorum. Çocukların yaramazlık yaptığını gören bir baba “Allah seni sevmez” şeklinde dönütlerde bulunmuş. Çocuğun yaramazlıklarını bu tarz cümleler ile ifade etmiş. Çocuk daha sonra babasına Allah’ın kendi köylerinde olup olmadığını sormuştur. Babası da şu şekilde cevap vermiştir: “oğlum Allah her yerde vardır, niçin sordun?” çocukta, eğer Allah’ın orada olmadığını öğrenseydim, oraya gitmek isterdim, şeklinde bir dönütü olmuştur. Daha sonrasında baba Allah Tasavvurunu çocuğa öğretmek için yanlış yollar izleyerek öğrettiğini, çocuğun kötü davranışlarda bulunduğu Allah’ın kendisini sevmediği gibi söylemlerde bulunmasının yanlış olduğunu fark etmiştir. Bu örnek ile çocukların Allah ve din ile alakalı çocukların sorularına anne ve babanın yetersiz kaldığını görmekteyiz.⁶²

Çocuklar için Allah’ı merak etme, onun ile alakalı soru sorma erken yaşlarda başlamaktadır. Bunun neticesinde çocukların Allah ile ilgili ilk sorularına öncelikle anne ya da babaları cevap vereceklerdir. Onlarında bu hususta yeterli bilgiye sahip olmaları gerekmektedir. Çocuk eğitimi başlı başına hassas bir durum iken özellikle Allah tasavvuru gibi konularda oldukça dikkatli olunmalıdır. Her sorunun cevabı çocuk için basit değil hayatını doğrudan ilgilendiren durumlardır. Anne babalarda çocukların ihtiyaçlarına cevap vermek ile sorumludurlar. Çünkü çocuklar için bir şeyi öğrenmek, kendi dünyalarında önemli bir yer tutmaktadır.

Peygamberimiz (s.a.v) çocukların eğitiminden anne ve babanın sorumlu olduğunu söylemiştir. Hatta çocuklarına güzel isim verilmesinin onların ahlakları üzerinde etkili

⁶⁰ Ersan Nurullah Yıldız, “Çocuklarda Tanrı Tasavvurunun Gelişimine Etki Eden Faktörler”, *Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi*, (2023), 402.

⁶¹ Ayaz, *Çocuklarda Allah Tasavvurlarının Gelişmesinde Sevgi Ve Güvenin Etkisi (9-12 Yaş Grubu)*, 64.

⁶² Aydın, “Çocuğun Dini Kişiliğinin Gelişiminde Aile Faktörü”, 112.

olduğunu söylemiştir.⁶³ Anne ve babasını namaz kılan, dinine bağlı gören bir çocuk önce onları gözlemler daha sonra onların yaptığı hareketleri yapar. Namaz hakkında gerekli bilgileri daha sonra öğrendiğinde güzel bir heyecana sahip olur ki zaten ailede daha öncesinde ruhuna dokunan farklı duygular olmuştur.⁶⁴

2.3.2. Sosyo-Kültürel Çevre

Çevre, çocuklardaki potansiyel gelişimin ve yeteneklerin gelişimine yegâne katkı sağlamaktadır. Doğumdan önce anne karnındaki bebeklerin vücut azalarının oluşumunun yanı sıra gizli yeteneklerinde oluşumundan bahsedilir. Önce anne ve babalar daha sonrada öğretmenler çocuktaki o cevheri keşfeder ve gelişimde ona yardımcı olur.⁶⁵

Daha geniş bir pencereden bakıldığında gelişim ve Tanrı tasavvurunun oluşumunda büyük etkenlerden birisi; sosyal çevre ve bu çevrenin kültürel seviyesidir. Örneğin insanın ekonomik seviyesi doğrudan çocukların gelişiminde etkili bir faktör olmuştur. Ülkeden ülkeye farklılık gösteren bu durumu şöyle açıklamak mümkündür. Fakir Afrika ülkelerinde yaşayan sağlıklı beslenmeyen, hastalandığında tedavi görme imkânı bulunmayan çocuklar ile tüm imkânlara sahip olan çocukların gelişiminin aynı olmadığını söyleyebiliriz. Nitekim *Vygotsky* gelişim ve öğrenmede sosyal çevrenin oldukça önemli olduğunu söylemiştir. O, farklı kültür ve ortamlarda yaşayan çocukların zihinsel gelişimlerinin de farklı olacağını vurgulamıştır.⁶⁶

Aynı zamanda çocukların öğrenmek için okumuş oldukları kitaplar, dergiler izlediği filmler, bilinçli veya bilinçsiz bir biçimde duyduğu dinlediği müzikler, çevrede gördükleri ibadet mekânları gibi etkenler ve sosyal çevrenin etkisi manevi gelişimde oldukça büyük etkiye sahiptir. Çocuğun küçük yaşlarda gitmiş ve görmüş olduğu camiler ya da Kur'an-ı Kerim dinleyerek büyümesi, çocukların zihnindeki Allah tasavvurunu doğrudan şüphesiz etkiyecektir.⁶⁷

---

⁶³ İmam Ebu Davud, *Sünenü Ebi Davud 2 Cilt*, çev. Mehmet Türk (Kitap Dünyası, 2023); *Ebu Davut - Edep*, 61, ts., 61.

⁶⁴ Ay, *Çocuklarımıza Allah'ı nasıl anlatalım?*, 123.

⁶⁵ Ali Baz Bilici, *0-6 Yaş Grubu Çocuklarda Dini Gelişim Süreci Ve Din Eğitimi* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2004), 163.

⁶⁶ Baynal, "Ernest Harms'ın Dini Gelişim Teorisinin Tanrı Tasavvuru Kuramları Bağlamında İncelenmesi", 133.

⁶⁷ Ayaz, *Çocuklarda Allah Tasavvurlarının Gelişmesinde Sevgi Ve Güvenin Etkisi (9-12 Yaş Grubu)*, 73.

Çocukların öğrenmelerinde somut olarak etki bırakan bir diğer unsurda okuldur. 4 yaşından itibaren çocukların kreşe gitmeleri ile çevreyle olan iletişimi ve etkileşimi artmaktadır. Nitekim anaokulu olası çatışmaların başladığı evredir. Çocukların ailelerinden öğrendikleri ile arkadaş ve öğretmenlerinden öğrendikleri farklıdır. Burada yapılan etkinlikler, oynanan oyunlar ve konuşmalar sistematik olarak farklıdır. Çocukların sosyal anlamdaki becerileri burada gelişmeye başlamıştır. Çocuklara sunulan fırsatlar ekseninde, olumlu-olumsuz davranışlardaki grafik bu kurumlarda büyük oranlarda değişmektedir.

Gittikçe bireyselleşen dünyamızda sosyal medyanın etkisinden de bahsetmek mümkündür. Çocukların erken yaşlarda bu mecralara ulaşabilmeleri, zihinlerinde yer alan Allah ve din tasavvurunun oluşmasında etkilidir. Nitekim günümüz sosyal medyalarında din, Allah, peygamber gibi kavramlarda özü ile bağlantılı olmayan; yabancılaşmış içeriklerin olduğunu görüyoruz. Bu ve buna benzer içeriklerin çocukların zihin dünyalarına konuk olduğunu biliyoruz. Allah tasavvurunun inşasında, sosyal medyaların ulaşılabilirliği ve içeriğindeki doğru ya da yanlış bilgilerin var oluşu çocuk için son derece önemlidir.

Popüler kültürde özellikle son zamanlarda oldukça yaygınlaşan bir durum haline gelmiştir. “Edep sen ne güzel şeysin” başlığı altında edep ile alakalı olmayan pek çok içerikler görmekteyiz. Edep hakkında bilgisi bulunmayan çocuk zihinlerin zararlı içerikleri izlediğinde, farklı, yanlış bir kafa yapısının oluşması da oldukça tehlikeli bir durumdur.

Sosyal medyaların son olarak olumsuz bir yönünden daha bahsederek, çocuk ve çevre ile ilgili olan Allah tasavvuru kısmına son verelim. Nefret, şiddet, saldırganlık, öfke gibi İslam dininin uygun görmediği kavramların varlığını, yaşları oldukça küçük çocuklarda görmekteyiz. Çünkü topluma zarar veren davranışlar televizyonlar aracılığı ile evlerimize girmektedir. Bugün dizilerde yer alan aldatma, cinayet gibi İslam’a aykırı ve İslam’ın günah olarak işlediği tüm davranışlar bir arada yer almaktadır. Ve bunların sanki masum gibi işlenmesi ve meşrulaştırılması, çocukların ahlaki gelişimi açısından

oldukça tehlikelidir. Bu nedenle insanların birbirlerine zarar vermesi daha da kolay hale gelmekte, küçük bir çocuğun Allah inancını etkilemektedir.⁶⁸

2.4.3. Sevgi ve Güven

Sevgi, hayatımız boyunca hissetmek istediğimiz en temel duygulardan bir tanesidir. *“İnsanın varoluş sorununun yanıtıdır. Esasında sevgi bir talih değil, bir sanattır ve talihli kişileri değil, bu sanatı icra etmeyi bilenleri sarıp sarmalar”*⁶⁹

Sevgi sözcük anlamı itibari ile ; *“insanı bir şeye veya bir kimseye karşı yakın ilgi ve bağlılık göstermeye yönelten duygu”*⁷⁰ olarak tanımlanır ve bu kavram şüphesiz insan için en önemli kavramdır. Nitekim üzerimizde hissettiğimiz sevgi, hayatta başarılı olma yolundaki temel duygulardan birisidir.

Ebeveyn ve çocuk arasındaki ilişki biçimleri, toplumlar arası farklılık göstermektedir. Ebeveynlerin çocuklarına karşı göstermiş olduğu tavır ve tutumların, sevgi ve güven çerçevesinde şekillenmesi önemli bir değerdir.⁷¹

Yapılan araştırmalarda psikologlar; dine en yakın olan duygunun ‘sevgi’ olduğunu söylemektedirler.⁷² Allah’a duyulan sevgiyi önce somut sevgi ile anlatmıştır.

Anne sevgisi şüphesiz büyük bir etken olup, anne sevgisine “büyüme vitamini” denilmiştir.⁷³ Çocuklar sevilme ihtiyacını ilk önce anne ile giderirler. Çocukluk döneminde çocuklar sevgiyi, şefkati en çok kimden görürse onun sözlerine daha çok tabi oldukları bir gerçektir. Onları örnek alırlar ve sözlerini dinlerler.

Sevgi ile kuşatılmış çocukların yetişkinlik dönemleri incelendiğinde, bedensel ve zihinsel olarak diğer bireylerden daha sağlıklı olduğu görülmüştür. Sağlıklı bireylerinde, Allah tasavvuru ile olan ilişkisinin olumlu olması kuvvetle muhtemel olacaktır. Yapılmış olan bir araştırmada, Tanrı’ya yaklaşma ve ona bağlanmada, sevgi faktörünün önemini görmekteyiz. Araştırma sonuçlarına göre, sevgiden yoksun büyüyen bireylerin ileriki

⁶⁸ Ayaz, *Çocuklarda Allah Tasavvurlarının Gelişmesinde Sevgi Ve Güvenin Etkisi (9-12 Yaş Grubu)*, 75.

⁶⁹ Erich Fromm, *Sevme Sanatı*, çev. Işitan Gündüz (İstanbul: Say Yayınları, 2023), 45.

⁷⁰ Ali Koçak - Hasan Kayıklık, “Duygular Bağlamında Din Duygusu ve Dinî Duygular”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/2 (2019), 703.

⁷¹ Hacikeleşoğlu - Karaca, “Ebeveyn Tutumlarının Tanrı Tasavvuru ile İlişkisi Üzerine Bir Araştırma”, 198.

⁷² Ayaz, *Çocuklarda Allah Tasavvurlarının Gelişmesinde Sevgi Ve Güvenin Etkisi (9-12 Yaş Grubu)*, 75.

⁷³ Ay, *Çocuklarımıza Allah'ı nasıl anlatalım?*, 46.

dönemlerde dini inançlarında sapmalar olabilmektedir.”⁷⁴ Görüşü ortaya çıkmıştır. Yapılan yine bir diğer araştırmada, sevgi ve şefkat görmeyen çocukların kısa süre içinde canlılıklarının kaybettiği görülürken hayati tehlike durumunda sevgi ve şefkat gösterilen çocukların gıda bakımından kısmen mahrum olsalar bile hayata tutundukları görülmüştür.⁷⁵

Tanrı tasavvurunun oluşmasında ebeveyn tutum ve davranışlarının birer süreç olduğunu ifade eden *Spira ve D’andrade*’ye göre; ceza metodunu kullanan anne ve babaların çocukların da oluşan tanrı tasavvurunun ‘*cezalandırıcı*’, sevgi dolu yaklaşan ebeveynlerin çocuklarında ise ‘*sevgi yoğunluklu*’ Tanrı tasavvuru oluşmaktadır.⁷⁶

Bir çocuk öncelikle kendisini güvende hissetmesi gerekir. Salt bir güven duygusu çocuğun gelişimi açısından önemlidir. Çocuklar güvende hissettikleri ortamlarda öğrenmeye daha açıktırlar. Aynı zamanda güvendiği kişileri daha çok dikkatli dinledikleri ve sözlerini yerine getirme olasılığı artmaktadır.

Güvensizlik ise çocukta korku duygusunu meydana getirebilir. Korkularımız, tehlike anlarında ortaya çıkmaktadır. Bu durumda, insan nasıl ki bazı zamanlarda tedirgin oluyorsa; çocuklarda da tedirginlik meydana gelmekte ve toplum arasında kendisini huzursuz hissetmektedir. Korku duygusuna sahip olan bir bireyde kötü davranışların sergilenmesi tabiidir. İslam dini ise bunların tam tersini savunmakta ve sevginin varlığından bahsetmektedir.⁷⁷ “*Rasûlüm! De ki: “Eğer Allah’ı seviyorsanız bana uyun ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Allah çok bağışlayıcıdır, engin merhamet sahibidir.”* Meali verilen Âl-i İmrân suresi 31. ayetinden anlaşıldığı üzere, insan tabiatında sevginin diğer dini duyguların ortaya çıkmasındaki yeri oldukça önemlidir.

2.4.5. Samimiyet-Dini Duygunun Varlığı

Yetişkin insanların samimiyete ihtiyacı olduğu gibi, çocuklarında ihtiyacı vardır. Çocuklar, sert ve kaba tabirlerden ve yaklaşımlardan hoşlanmamaktadırlar. Onlara daha samimi yaklaşılmalı; ılımlı, yumuşak bir dil kullanılarak; din ve Allah kavramından bahsedilirse daha kalıcı olacaktır.

⁷⁴ Ayaz, *Çocuklarda Allah Tasavvurlarının Gelişmesinde Sevgi Ve Güvenin Etkisi (9-12 Yaş Grubu)*, 76.

⁷⁵ Ay, *Çocuklarımıza Allah’ı nasıl anlatalım?*, 46.

⁷⁶ Hacikeleşoğlu - Karaca, “Ebeveyn Tutumlarının Tanrı Tasavvuru ile İlişkisi Üzerine Bir Araştırma”, 204.

⁷⁷ Ayaz, *Çocuklarda Allah Tasavvurlarının Gelişmesinde Sevgi Ve Güvenin Etkisi (9-12 Yaş Grubu)*, 76.

“Dini duygu, sevgi, bağlanma, saygı, hayranlık, merak gibi birincil duygular üzerinde temellenen ve sonsuzla bağlantı içeriğini taşıyan; insanın metafizik eğilimine karşılık gelen bileşik ve özgün bir duygu biçimidir. İçinde aşkın bir varlığa bağlanma (iman) ve onunla iletişime geçmeyi sağlayan, aksiyona geçme (ibadet) gibi iki duygu türünü de barındırması ona temel anlamını verir.”⁷⁸

2.4.6. Bireysel Faktörler

Elbette kişiliğimizi belirleyen, bir takım özelliklerimiz bulunmaktadır. İnsanların karakterleri gelişimi için önem arz etmektedir. İnsanoğlunda var olan bu karakteristik özellikler, kalıtsal yolla ya da çevresel faktörlerle taşınmaktadır. Yapılan bir araştırmada, nevrotik kişilik özellikleri bulunan kimselerde, Tanrı’yı olumsuz yönde tasavvur etme yönelimi görülmüştür. Dışa dönük bireylerde, Tanrı’yı olumlu yönleri ile tasavvur etme yönelimleri, olumsuz tasavvur etme yönelimlerine göre daha fazla olduğu görülmektedir.⁷⁹

Kişilerde var olan sorumluluk ve uyumluluk düzeyleri, çocukların Tanrıyı olumlu ya da olumsuz anlamda tasavvur etmesini etkilemiştir. Burada kendisine öğretilen Tanrı tasavvuru da önemli olupilaveten çocuktaki duygu ve düşüncelerin bireysel farklılığı da mutlaka etkili olacaktır.⁸⁰ Nitekim Tasavvur kelimesi; “Bir şeyin zihindeki tasarımı ve kavramı; somut ya da soyut varlıklara ait düşünce anlamında mantık ve felsefe terimi.” anlamına gelmektedir.⁸¹ Dolayısıyla çevrenin ve anne ve babasının dışında da çocukların bireysel duygulanımının Tanrı tasavvurundaki ve din Allah ilişkisi bağlamındaki kişisel dini tecrübelerinde de etkisini görmekteyiz.

Bununla birlikte son olarak bireysel faktörlerin içerisinde yer aldığını düşündüğümüz zekâ kavramından da bahsedilebilir. Nitekim eğitimde fırsat eşitliği, bireysel faktörler vb. gibi temel bazı ilkeler bulunur. Çocuklara eğitim verilirken bu ilkelere dikkat edilir. Çocuklardaki zekâ oranları da farklılık gösterebilmektedir. Öğrenmeyi etkileyen faktörler arasında elbette sadece zekâ etkili değildir. İlgi, istek ve tutumlarında etkili olduğunu görmekteyiz. Allah inancı daha soyut bir konudur ve Allah’ı tanımada zekanın da payı olduğu düşünülüp değerlendirilebilir.

⁷⁸ Bilici, *0-6 Yaş Grubu Çocuklarda Dini Gelişim Süreci Ve Din Eğitimi*, 69.

⁷⁹ Yıldız, “Çocuklarda Tanrı Tasavvurunun Gelişimine Etki Eden Faktörler”, 405.

⁸⁰ Yıldız, “Çocuklarda Tanrı Tasavvurunun Gelişimine Etki Eden Faktörler”, 406.

⁸¹ Mahmut Kaya, “Tasavvur”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 26 Aralık 2024).

SONUÇ

Tanrı; tüm kâinatı ve var olan her şeyin yaratıcısı kabul edilen ilahi bir güçtür. Tek ilah O' dur. Nitekim En'am suresinde "O gökleri ve yeri (hakkıyla, icap ettiği şekilde)yaratan O'dur. Ol! Diyeceği gün her şey hemen oluverir."⁸² buyurulmuştur. Tanrı kavramı insan hayatına büyük ölçüde yön vermektedir. Özellikle çocukluk döneminde ebeveynlerin tutum ve davranışları çocukların bakış açılarını etkilemekte, onların hayatı anlamlandırmasında etkili olmaktadır. Tasavvur ise zihinde tahayyül ettiğimiz düşüncelerdir.

Çocuk zihni ve bağlama kavramını incelediğimizde çocukların ilk bağlandıkları kişi annesi olmuştur. Bunun yanı sıra çocuklarda üç yaşına kadar tanrı tasavvurunun oluştuğuna dair bir belirti görülmemiştir. Bu dönem anne ve babadan daha üstün bir güç var olduğuna dair inanışların ilk başladığı evre olmaktadır. Çocuklar o yaş grubunda her şeyi anlamlandıramasalar bile duyduklarını zihinlerinde tasavvur etmeye başlamaktadırlar. Beş ve altı yaşlarına geldiklerinde ise Tanrı hakkında merak ettikleri soruları sormaya başlamaktadırlar. Çocuklar henüz bu evrede somut düşünce döneminden soyut düşünme dönemine geçmemiş olduklarından; Tanrı'yı önce kendisinden daha sonrada çevresindeki insanlar üzerinden tanımlamaya başlamışlardır. Bu bağlamda çocukların zihinleri incelendiğinde her çocuğun zihninde yer eden Tanrı tasavvurunun farklı olduğu ortaya çıkmıştır. Nitekim zihinsel ve ahlaki gelişim süreci her çocukta farklılık arz emektedir. Özellikle *Piaget* ve *Kohlberg* gibi önemli ahlaki gelişim kuramları ekseninde çocukların Ahlak gelimi üzerinden Allah tasavvuruna dair bir bağ oluşmaktadır. Bu kuramların verileri her çocuk için farklılık gösterebilmektedir.

Son olarak çocukların zihinlerinde Tanrı tasavvurunun oluşmasını etkileyen anne baba tutumları, sosya-kültürel çevre, sevgi, güven ekseni etrafında oluşan öğrenme biçimi ve bireysel farklılıklar gibi faktörler bulunmaktadır. Bu faktörlere baktığımızda çocuk için hepsi ayrı ayrı önem arz etmektedir. Özellikle ebeveynlerin tutum ve davranışları Tanrı tasavvurunu doğrudan etkilediği görülmüştür.

---

⁸² Enam: 6/14.

KAYNAKÇA

- Armstrong, Karen. *Tanrının Tarihi*. çev. Oktay Özel vd. Ankara: Ayraç Yayınevi, 1998.
- Atik, Mustafa Kemal. “Kur’an’a Göre Tanrı Tasavvuru”. *KSÜ İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı* 7 (2007), 1-27.
- Ay, Mehmet Emin. *Çocuklarımıza Allah’ı Nasıl Anlatalım?* İstanbul: Timaş, 25. Basım, 2010.
- Ay, Mehmet Emin. *Çocuklarımıza Allah’ı nasıl anlatalım?* İstanbul: Timaş Yayınları, 32. baskı., 2014.
- Ayaz, Ceyda. *Çocuklarda Allah Tasavvurlarının Gelişmesinde Sevgi Ve Güvenin Etkisi (9-12 Yaş Grubu)*. Bursa: Brsa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Psikolojisi Bilim Dalı, Yüksek Lisans, 2019.
- Ayaz, Ceyda. *Çocuklarda Allah Tasavvurlarının Gelişmesinde Sevgi Ve Güvenin Etkisi (9-12 Yaş Grubu)*. Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Psikolojisi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Aydın, Ali Rıza. “Çocuğun Dini Kişiliğinin Gelişiminde Aile Faktörü”. *Ekev Akademi Dergisi* 15 (2003), 105-112.
- Baynal, Fatma. “Ernest Harms’ın Dini Gelişim Teorisinin Tanrı Tasavvuru Kuramları Bağlamında İncelenmesi”. *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 61/1 (2024), 122-140.
- Bilici, Ali Baz. *0-6 Yaş Grubu Çocuklarda Dini Gelişim Süreci Ve Din Eğitimi*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2004.
- Çayır, Celal. “Çocuklarda Tanrı Tasavvuru Üzerine Bir Araştırma”. *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/2 (2013), 25-59.
- Çeribaş, Mehmet. “Türk Kültüründe ‘Kut İnancı’ Ve ‘Kut Aktarma Yolları’”. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi* 14/36 (17 Aralık 2021), 1185-1206.
<https://doi.org/10.12981/mahder.1017943>
- Çölgeçen, Kenan. *Çocuk ve Din*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayıncılık, 1., 2020.
- Çubukçu, İbrahim Agah. *Türk-İslam Düşüncesi Hakkında Araştırmalar*. Ankara: Ankara Ünivrsitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1983.
- Davud, İmam Ebu. *Sünenü Ebi Davud 2 Cilt*. çev. Mehmet Türk. Kitap Dünyası, 2023.

- Fırat, Erdoğan. "Çocukta Din". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22/1-2 (01 Haziran 1978), 315-330.
- Fordham, Frieda. *Jung Psikolojisinin Ana Hatları*. çev. Aslan Yalçınır. Say Yayınları, 2023.
- Fromm, Erich. *Sevme Sanatı*. çev. Işıtan Gündüz. İstanbul: Say Yayınları, 2023.
- Hacıkeleşoğlu, Hızır - Karaca, Faruk. "Ebeveyn Tutumlarının Tanrı Tasavvuru ile İlişkisi Üzerine Bir Araştırma". *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi*, 195-236.
- Hayta, Akif. "Anneden Allah'a: Bağlanma Teorisi ve İslâm'da Allah Tasavvuru". *Journal of Values Education* 4 (ts.), 29-63.
- İçmeli, Celalettin. "Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi". *Konuralp Tıp Dergisi* 5(3) (2013), 66-75.
- Kaya, Mahmut. "Tasavvur". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 26 Aralık 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/tasavvur>
- Koçak, Ali - Kayıklık, Hasan. "Duygular Bağlamında Din Duygusu ve Dinî Duygular". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/2 (2019), 686-712.
- Köylü, Mustafa. "Çocukluk Dönemi Ahlak Gelişimi". *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 12 (2008), 70-88.
- Kur'ân. "Kur'an-ı Kerim Meali". *Kur'an-ı Kerim Meali*. 609. Diyanet İşleri Başkanlığı, 2. Basım, 2005.
- Özdemir, Ahmet. "Çocukların Zihinlerine Allah İnancının Yerleştirilmesi Bağlamında Furkan Suresi 2. Ayetinin Değerlendirilmesi". *Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü* 19 (2021), 38-60. <https://doi.org/1051553>
- Özdemir, Ahmet. "Çocukların Zihinlerine Allah İnancının Yerleştirilmesi Bağlamında FurkanSuresi 2. Ayetinin Değerlendirilmesi". *Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü* 38-60 (ts.).
- Şimşek, Eyüp. "Çocukluk Dönemi Dini Gelişim Özellikleri Ve Din Eğitimi". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 4/1 (2004), 207-220.
- Yıldız, Ersan Nurullah. "Çocuklarda Tanrı Tasavvurunun Gelişimine Etki Eden Faktörler". *Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi*, 399-411.

Yıldız, Murat. *Çocuklarda Tanrı Tasavvurunun Gelişimi*. İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, 2007.

“Sahihi Buhari Tercüme ve Şerhi-İmam-ı Buhari - Sağlam Yayınevi”. Erişim 26 Aralık 2024. <https://www.saglamyayinevi.com/sahihi-buhari-tercume-ve-serhi-11-cilt>.